

پیامدهای حرفه‌آموزی و اشتغال به کار زندانیان

دکتر محمد صالح ولیدی

عضو هیأت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی

دانشگاه آزاد اسلامی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

۱- مسأله و شناخت آن

بی‌تردید پیش‌بینی و اجرای قوانین و مقررات جزائی در هر جامعه، به عنوان وسیله‌ای برای صیانت از حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی، موضوعی است که هم‌دانشمندان و حقوقدانان صرف‌نظر از افکار و عقاید خاصی که درباره مبنا و اهداف قواعد حقوق کیفری دارند، آن را برای تنظیم روابط بین افراد و برقراری نظم و امنیت و اجرای عدالت کیفری ضروری می‌دانند. از طرف دیگر فلسفه اجرای عدالت کیفری ایجاب می‌کند که جامعه واکنش متناسبی در مقابل

جرم بر بزهکار تحمیل نماید. در این راستا یکی از عکس‌العمل‌های جامعه علیه جرم و تبه‌کاری که امروزه در کلیه نظامات کیفری به مورد اجراء گذارده می‌شود سلب آزادی تن و تحمیل کیفر حبس‌های کوتاه یا بلندمدت بر مجرمین است. از طرف دیگر تحمیل کیفر حبس بر محکومیت کلیتاً به هدف اصلاح و تهذیب اخلاقی آنها به مورد اجراء گذارده می‌شود.

برای تحقق این هدف حقوق کیفری امروزه تحت تاثیر افکار و عقاید جرم‌شناسان بالینی، جوامع مختلف، با اتخاذ سیاست کیفری معقول و سنجیده‌ای با تعیین کیفر مناسب برای هر جرمی و اجرای کیفر حبس با توجه به وضعیت شخصیتی و روانی مجرمین تلاش و سعی خود را در مبارزه با بزهکاری و اصلاح و تربیت محکومین و در نهایت تقلیل آمار بزهکاری در جامعه به مرحله اجراء در می‌آورند.

در این روش اصلاحی و تربیتی، پس از شناسائی شخصیت بزهکار در محیط زندان، با توجه به استعداد و توانائی محکوم، حرفه مناسبی به او آموزش داده می‌شود و سپس با گماردن زندانی به کار در طول مدت توقف در زندان، زمینه اصلاح و عادت کردن او به زندگی اجتماعی فراهم خواهد شد. بدین منظور محکومین با توجه به نوع جرم و مدت محکومیت، از همدیگر تفکیک و طبقه‌بندی می‌شوند و برنامه‌های حرفه‌آموزی و اشتغال به کار در مورد آنها به اجراء گذارده می‌شود.

بنابراین چون هدف از نگارش این مقاله بررسی اقدامات و سیاست کیفری قانونگذار در جهت حرفه‌آموزی و اشتغال به کار زندانیان است و لذا برای این منظور لازم است پایه‌های حقوقی و مسئولیت کیفری مجرمین و همچنین تعهدات جامعه نسبت به اعمال سیاست کیفری در این زمینه را مورد بررسی و ارزیابی قرار دهیم.

۲- تقسیم‌بندی مطالب

سابقه کار زندانیان و سیر تحول عقاید و افکار دانشمندان و حقوقدانان را در مورد مسأله کار زندانی و تاثیر پیشرفتهای علمی در اذهان قانونگذاران و اتخاذ سیاست کیفری خاص برای اصلاح و تربیت زندانی از طریق شناخت شخصیت بزهکار و حرفه‌آموزی و گماردن به کار زندانی در ایام تحمل کیفر حبس در زندان را به ترتیب زیر مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم.

- ۲- هدفهای اشتغال به کار زندانیان
 - ۳- ماهیت حقوقی کار زندانی
 - ۴- سیاست کیفری جمهوری اسلامی ایران در جهت حرفه‌آموزی و اشتغال به کار زندانیان
- هد نتیجه‌گیری پیشنهاد

گفتار اول : سابقه تاریخی و حقوقی کار در زندان

کار زندانیان نیز مانند هر موضوع دیگری با پیشرفت علوم انسانی و پیدایش مکاتب کیفری و توصیه‌های کنگره‌های بین‌المللی^(۱) و عطف توجه قانونگذاران به دست آوردهای علمی مورد نظر، سیر تکامل تدریجی داشته است.

به طوری که می‌توان گفت که امروزه اجرای هر نوع روشی برای اصلاح و تربیت زندانیان، مستلزم حرفه‌آموزی به زندانی با توجه به استعداد و توانائی‌های او و سپس اشتغال به کار زندانی قابل تحقق خواهد بود.

بررسی تاریخچه مختصر اشتغال به کار زندانیان در دوران قدیم و بعد از استقرار مشروطیت و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار حکومت جمهوری در ایران مبین این سیر تحول می‌باشد

۱- گماردن به کار زندانیان در قدیم‌الایام

مطالعه تاریخ حقوق نشان می‌دهد که در قدیم‌الایام اشتغال به کار زندانیان وسیله‌ای برای تشدید کیفر زندانیان محسوب می‌شد. یا به سخن دیگر در آن ایام به کار گماردن زندانیان به کارهای سخت و یا عام‌المنفعه یک امر رایج و مکمل کیفر زندانی بوده است و در تاریخ نمونه‌های قابل توجهی از کار اجباری زندانیان را مانند ایجاد اهرام ثلاثه در مصر را ثبت کرده است.

۱- صرفنظر از عقاید لمروزووانریکوفری و گاروفالو برای شناسائی مجرمین، در مورد لزوم انجام آزمایش‌های پزشکی روانپزشکی برای پی بردن به علل ارتکاب جرم در سال ۱۸۹۰ در سن پترزبورگ، تحت تاثیر افکار و عقاید دانشمندان، تشکیل پرونده شخصیت بزهکاران در زندان، در کشورهای آرناتین، برزیل و شیلی از سال ۱۹۰۷ در بعضی از زندانها شروع شده بود و سپس بنا به توصیه سازمان ملل متحد در کنگره‌ای که در بروکل در سال ۱۹۵۱ بهمن منظور تشکیل شده بود، تشکیل پرونده شخصیت مجرمین برای شناسائی آنها در فواین برخی از کشورهای مانند فرانسه و انگلستان و ایالت پنسلوانیا در آمریکا پیش‌بینی شده است - برای اطلاع بیشتر در این باره به کتاب مجرم کیست جرم شناسی چیست نوشته دکتر تاج زمان دانش صفحات ۳۲۹ به بعد مؤسسه کیهان سال ۱۳۶۶ مراجعه کنید.

در آن ایام در فرانسه نیز زندانیان را در حالی که با زنجیر به یکدیگر متصل می‌کردند بر روی کشتی‌ها به پارو زنی می‌گماردند متعاقباً محکومین با اعمال شاقه برای محکومین به حبس‌های جنائی درجه یک به صورت کار در مستعمرات متداول شد و سپس محکومیت به اعمال شاقه به موجب قانون ۱۸۴۵ میلادی به کار اجباری در مزارع و کشاورزی وادار می‌شدند. در حالی که این نوع اشتغال به کار زندانیان هیچگونه تناسبی با میزان قدرت و توانائی محکومین نداشت. در انگلستان نیز در آن ایام محکومین به اعمال شاقه را به انجام کارهای سخت و طاقت فرسا مجبور می‌کردند. در ایران باستان نیز نمونه‌هایی از کار اجباری زندانیان از قبیل تسطیح راه‌ها و ایجاد جاده برای پادشاه توسط زندانیان به ثبت رسیده است.^(۲)

۲- کار زندانیان در زمان استقرار مشروطیت در ایران

بعد از استقرار مشروطیت در ایران و تشکیل مجلس شورای ملی، قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ که با اقتباس از قانون جزای فرانسه توسط وزیر وقت دادگستری و با اجازه کمیسیون قضایی مجلس شورای ملی تدوین شده بود در ماده ۸ این قانون قانونگذار ضمن تقسیم‌بندی اقسام مجازات‌ها، کیفرهای جنائی از درجه حبس مؤبد و حبس موقت را توأم با اعمال شاقه پیش‌بینی کرده بود و بدین ترتیب اشتغال به کار محکومین به مجازات‌های جنائی به حبس مؤبد و موقت وجهه قانونی پیدا کرد به علاوه متعاقباً در قانون محاکمات نظامی مصوب ۱۳۰۷ و همچنین در قانون دادرسی و کیفر ارتش مصوب سال ۱۳۱۸، حبس با اعمال شاقه برای محکومین به مجازات‌ها جنائی از درجه حبس دائم و موقت نیز پیش‌بینی شده بود.

طرز اجرای اشتغال به کار محکومین به مجازات‌های جنائی حبس دائم و موقت با اعمال شاقه به موجب آیین‌نامه مصوب سال ۱۳۰۸ بدین شرح مشخص و معین شده بود.

براساس مندرجات این آیین‌نامه اعمال شاقه مورد نظر قانونگذار عبارت بود از به کارگماردن این‌گونه محکومین به کارهای عملگی و کار در معادن سنگ، گچ و آهک و راهسازی و امثال آنها بوده است و به موجب مواد ۱۳ و ۱۴ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ و ماده یک آیین‌نامه آن کارهایی که

محکومین به اعمال شاقه به آنها اشتغال می‌ورزند باید عام‌المنفعه باشد که از طرف دولت یا شهرداری انجام می‌شود.

به علاوه نحوه اجرای مجازات جنائی با اعمال شاقه درباره محکومین به حبس دائم یا موقت بر طبق ماده ۲ آیین‌نامه مربوط بدین ترتیب بوده است.

برای گماردن زندانی محکوم به کار اجباری بدو پاهای محکومین به حبس به اعمال شاقه را به وسیله زنجیر محکمی به وزن یک من که حداکثر طول آن سه چارک بود به هم متصل می‌کردند و زنجیر را از ناحیه معج به پاهای زندانی می‌بستند و سپس محکوم را مجبور به انجام کار عملگی و یا بنائی یا در معدن سنگ و غیره می‌نمودند.

بدین ترتیب کیفر اعمال شاقه نوعی کیفر و مشقت و رنج مکمل سلب آزادی بوده است که قانونگذار با الهام از قانون جزای فرانسه آن را در قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ پیش‌بینی کرده بود. خوشبختانه شواهد تاریخی نشان می‌دهد که رژیم کار با اعمال شاقه هرگز به مرحله اجراء در نیامده است ولی بهر حال هدف قانونگذار از وضع کیفر حبس جنائی با اعمال شاقه به صورت اجباری در قانون، برای برخی از مجرمین موجب تشدید مجازات و باعث تحمیل رنج و شکنجه بر محکوم می‌شده است.

از طرف دیگر در قانون سال ۱۳۰۴ برای کسانی که به علت ارتکاب جرم به حبس‌های مجرد یا تأدیبی محکوم می‌شدند در صورتی که برای تأمین معاش عایله خود تمایل به انجام کار داشتند اشتغال به کار آنها اختیاری بود و قسمتی از حاصل کار این قبیل زندانیان به نفع عائله آنها تخصیص داده می‌شد ولی در جریان اصلاح قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲ نیز قانونگذار در ماده ۵۴ نحوه کار زندانیان را بدین شرح پیش‌بینی کرده بود.

محکومین به حبس‌های جنائی در جرائم غیرسیاسی در داخل یا خارج زندان به کار گمارده می‌شوند ولی به کار گماردن محکومین به حبس‌های جنحه‌ای موکول به تقاضای آنان یا بستگی به نظر دادگاه داشته است که ضمن حکم به مجازات و یا به موجب تصمیم بعدی مورد توجه قرار گرفته است.

در این دوره ملاحظه می‌شود که قانونگذار سال ۱۳۵۲ ضمن عنوان اعمال شاقه از مجازات‌های

حبس جنائی دائم و موقت و تغییر عنوان حبس تأدیبی به حبس جنحه‌ای اشتغال به کار زندانی را به عنوان حقی برای زندانیان در نظر گرفته و جنبه‌های اجباری اشتغال به کار محکومین را حذف نموده است و در حقیقت توجه به سیاق عبارت ماده ۵۴، هرگاه اشتغال به کار زندانی به نظر دادگاه و یا بخواسته محکوم برای تامین معاش خانواده زندانی و یا جامعه سودمند تشخیص داده می‌شد دادگاه زندانی محکوم را ملزم به انجام کار در زندان یا خارج از زندان می‌نمود، به علاوه زندانیان سیاسی نیز از انجام این‌گونه اشتغال به کار در مدت محکومیت منع شده بودند.

۳- کار زندانیان بعد از استقرار حکومت جمهوری اسلامی در ایران

تدوین‌کنندگان قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۶۱، ماهیت حقوقی کار زندانیان را نوعی حق زندانی تلقی نموده و در ماده ۳۷ این قانون اشتغال به کار زندانیان را موکول به درخواست زندانی و با اجازه دادگاه صادرکننده حکم محکومیت به حبس بلاشکال اعلام دانسته‌اند و در مورد مرتکبین جرائم عادی ممکن است با رعایت شرایط ذیل محبوسین در بدو ورود به زندان به کار در موسسات صنعتی و کشاورزی گمارده شوند.

۱- درخواست و یا رضایت زندانی

۲- در صورتی که زندانی مجرم حرفه‌ای نبوده و فاقد حالت خطرناک باشد.

بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که اشتغال به کار در زندان حقی برای زندانی شناخته می‌شود و زندانی با رعایت مقرراتی می‌تواند از عواید حاصله از کار خود برابر آیین‌نامه امور زندان برخوردار شود از طرف دیگر به موجب تبصره ۳ ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی ترتیب رسیدگی و نحوه احراز شرایط اشتغال به کار زندانیان در مورد محکومین عادی و همچنین اشتغال به کار محکومین دادگاههای نظامی و محکومین به جرایم سیاسی و نیز کیفیت پرداخت اجرت و طریقه محافظت و مراقبت از محبوسین مشغول به کار مطابق آیین‌نامه‌ای خواهد بود که به پیشنهاد شورای عالی قضایی و تصویب وزرای دفاع و کشور و دادگستری جمهوری اسلامی به تصویب برسد.

و در اجرای این مصوبه آیین‌نامه امور زندانها که در تاریخ ۱۳۶۸/۴/۱۴ به تصویب مقامات مندرج در تبصره فوق‌الذکر رسیده است در ماده ۱۴۴ آن تحت عنوان اشتغال و حرفه‌آموزی زندانیان آمده است.

زندانیانی که محکومیت قطعی پیدا کرده‌اند پس از اتمام آزمایش‌های لازم و تشخیص استعداد و ذوق و تخصص آنها با کسب نظر شورای طبقه‌بندی و رعایت مقررات این آیین‌نامه در کارگاه‌های داخل زندان یا موسسات صنعتی و کشاورزی و خدماتی خارج از زندان بکار گمارده می‌شوند.

گفتار دوم: هدفهای اشتغال به کار زندانیان

به طور کلی قدیم‌ترین هدف از گماردن زندانی به کار همانا ارباب و ایجاد ترس در زندانی و افراد ناکرده بزه برای جلوگیری از تکرار جرم بوده است.

اما با گذشت زمان و پیشرفت‌هایی علمی و پیدایش مکاتب کیفری و آیین مذهبی به ویژه دانش کیفرشناسی و علم اداره زندانها بتدریج توجه بیشتر به کار زندانی برای اصلاح و تربیت زندانیان در زمان تحمل کیفر در زندان و نقش مثبت کار زندانی به عنوان عامل مؤثری در بازپروری زندانیان مورد توجه قرار گرفته است و امروزه در اکثر قوانین جزایی و آیین‌نامه‌های امور زندانها جنبه‌های مختلف تربیتی و اصلاحی و اقتصادی کار محکومین در زندان و خارج از آن پذیرفته شده است و در سیستم‌های مختلف کیفری جهان مسأله کار زندانی به عنوان حقی و یا تکلیف برای زندانی و یا به صورت تلفیقی از حق و تکلیف در محیط زندان به مورد اجراء گذارده می‌شود.

در مجموع و در عصر ما اشتغال به کار زندانی به عنوان یکی از وسائل مهمی برای حرفه‌آموزی و نفوذ در زندانی برای ابراز ندامت و پشیمانی از عمل گذشته خود و آماده کردن زندانیان برای بازگشت به آغوش اجتماع مورد توجه دانشمندان و قانونگذاران قرار گرفته است.

اینک اهم اهداف به کارگماردن زندانی در زمان تحمل کیفر حبس در زندان را به اختصار مورد بحث قرار می‌دهیم.

۱- استقرار نظم در محیط زندان

بی‌تردید نخستین فایده گماردن به کار زندانی برقراری نظم و انضباط در محیط زندان است. زیرا استقرار نظم در این محیط موجبات سهولت انجام وظیفه مامورین و اداره زندان را فراهم می‌نماید. از طرف دیگر در سایه استقرار نظم و انضباط در زندان امور داخلی و عمومی زندانیان و انجام برنامه روزانه و سایر فعالیت‌های مذهبی، ورزشی، تفریحی و آموزشی زندانیان نیز میسر خواهد شد.

۲- جنبه‌های اصلاحی و تربیتی

بی‌گمان اشتغال به کار زندانی پایه اصلی اصلاح و بازپروری زندانی است بدلیل این که در ایام تحمل کیفر در زندان، زندانی فرصت مناسبی برای آموختن حرفه و فنی متناسب با استعداد و توانائی خود پیدا می‌کند و حرفه‌آموزی و کسب مهارت و متعاقباً کار کردن زندانی او را از خطرات بیکاری و تن‌پروری رها می‌نماید.^(۳)

به علاوه انجام کار در ایام تحمل کیفر و بهره‌گیری از امکانات آموزشی زندان به تدریج موجبات توان فنی و مهارت او را افزایش داده و پس از آزادی از زندان، به جهت تخصص و مهارتی که در ایام تحمل کیفر بدست آورده است جذب بازار کار شده و همین امر زمینه جدائی او از ملحق شدن به گروههای تبهکاری را فراهم می‌نماید و باعث جلوگیری از تکرار جرم خواهد شد.

۳- جنبه‌های اقتصادی کار زندانیان

یکی دیگر از هدفهای اشتغال به کار زندانیان است در عصر ما معمولاً نوع کار زندانیان از طرف اداره زندان هماهنگ با فعالیت‌های اقتصادی بخش تولیدی جامعه، در کارگاههای داخلی زندان و یا موسسات صنعتی و کشاورزی و خدماتی خارج از زندان تنظیم می‌گردد.^(۴)

بهرحال اشتغال به کار زندانیان در گردش مناسبات اقتصادی سهم بسزائی دارد و از جهات زیر حائز اهمیت است.

نخست درآمد حاصل از کار زندانی به او اجازه می‌دهد که نیازهای خود و خانواده‌اش را برطرف نماید و همین‌طور ضرر و زیان ناشی از جرم را به متضرر پرداخت نماید و جوهری را نیز برای زمان خروج از زندان پس‌انداز کند.

از طرف دیگر درآمد حاصل از کار زندانیان، دولت را در تأمین هزینه سنگین زندانیان و اداره این سازمان کمک می‌نماید به ویژه در شهرهای بزرگ که مؤسسات زندان بنحو چشم‌گیری گسترش یافته و به صورت شهرک‌هایی در دل این شهرها خودنمایی می‌کنند و مخارج سنگین ماهیانه‌ای بر

۳- در خصوص طرز اجرای روشهای اصلاحی و تربیتی به منظور عادت دادن زندانی به کار به روش علمی به کتاب مجرم کیست و جرم‌شناسی چیست نوشته دکتر تاج زمان دانش فصل چهارم صفحه ۳۴۹ به بعد مراجعه فرمائید.

۴- در این باره به مندرجات ماده ۱۴۷ آیین‌نامه سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی مراجعه نمائید.

هر زندانی که از طرف دولت پرداخت می‌گردد تقریباً معادل حقوق ماهیانه کارمند عادی دولت است، پس درآمد حاصل از کار زندانیان دولت را در تأمین هزینه زندانیان با دشواری کمتری روبرو خواهد نمود.

گفتار سوم - ماهیت حقوقی کار زندانی

در خصوص و مبنای کار زندانیان بین حقوقدانان کیفری و قانونگذاران اتفاق نظری موجود نیست، برخی مبنای اشتغال به کار زندانیان را تکلیف زندانی می‌دانند و بعضی کار را حقی برای زندانی تلقی می‌کنند و گروهی هم فلسفه اشتغال به کار زندانیان را تلفیقی از حق و تکلیف می‌دانند و در این میان طرفداران نظریه تکلیفی بودن کار زندانی در قوانین جزایی خود استثنائاتی بر این اصل را پذیرفتند.

به طور کلی ماهیت حقوقی کار زندانیان در سیستم‌های کیفری را می‌توان به ترتیب زیر دسته‌بندی نمود:

۱- کار برای زندانیان یک تکلیف است.

۲- کار برای زندانیان حقی محسوب می‌شود.

۳- کار برای زندانیان تلفیقی از تکلیف و حق است.

۱- کار برای زندانیان یک تکلیف است

نظر به این که امروزه وادار کردن زندانیان به انجام کار در زمان تحمل کیفر در زندان برخلاف گذشته، نوعی کیفر مکمل مجازات محسوب نمی‌شود بلکه گماردن به کار زندانیان به جهت استقرار نظم در محیط زندان و جنبه‌های تربیتی و اقتصادی کار مورد توجه می‌باشد و در قطعنامه‌های پایانی کنگره‌های بین‌المللی که از طرف سازمان ملل متحد در سالهای ۱۹۵۱ و ۱۹۵۵ میلادی تشکیل شده است الزامی بودن کار زندانیان به تمام اعضاء سازمان توجیه شده است^(۵) و در این چشم‌انداز چون گماردن اجباری زندانیان به کار به هدف اصلاح و تربیت زندانی است پس به

هیچ‌وجه مجازات مضاعف محسوب نخواهد شد. براساس این طرز تلقی از کار زندانیان در برخی از سیستم‌های کیفری و قوانین کشورهای چون سوئیس و هلند و فرانسه گماردن به کار زندانیان به عنوان تکلیفی برای زندانیان مورد تاکید قرار گرفته است، زیرا به عقیده طرفداران این نظریه وادار کردن زندانیان محکوم به حبس‌های طولی‌المدت نه تنها موجب استقرار نظم و انضباط بهتر در محیط زندان و سهولت اداره امور زندان خواهد شد بلکه با الزامی بودن کار زمینه اصلاح و تربیت زندانی برای زمان خروج از زندان و بازگشت به اجتماع فراهم خواهد شد. به علاوه الزامی بودن کار زندانیان متضمن نفع زندانی و جامعه نیز خواهد شد.

ناگفته نماند قانون مجازات عمومی ایران که متأثر از قانون جزای فرانسه بود در گذشته در ماده ۵۳ این قانون الزامی بودن کار را برای محکومین به حبس دائم و موقت مورد تاکید قرار داده بود^(۶)

۲- کار برای زندانیان حق محسوب می‌شود

بعضی از متخصصان حقوق کیفری معتقدند که کار برای زندانیان باید به صورت حقی در قانون پیش‌بینی و قلمداد شود تا زندانی بتواند به میل و خواست خویش به انجام آن کار مبادرت نماید و با این اقدام خود زمینه اجرای اهداف تربیتی و اصلاحی کار در زندان را فراهم نماید در غیر این صورت هرگاه گماردن به کار زندانیان به صورت اجباری و الزامی باشد چون با اقبال عمومی زندانیان مواجه نخواهد شد. اجرای برنامه‌های حرفه‌آموزی و اصلاحی کار در زندان آن طور که باید و شاید فراهم نخواهد شد و با این استدلال اجباری بودن کار زندانیان را مغایر با بازپروری مجرمین معرفی می‌کنند.

براین مبنا در برخی از سیستم‌های کیفری کار زندانیان حق زندانی است و اجرای آن منوط به اعلام رضایت و یا تقاضای زندانی می‌باشد. در قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۶۱ مسأله اشتغال به کار زندانیان به موجب ماده ۳۷ قانون مذکور موقوف به درخواست زندانیان و با اجازه دادگاه صادرکننده حکم محکومیت بود و در مورد مرتکبین به جرائم عادی ممکن بود که با رعایت شرایط

دوگانه زیر زندانی به محض ورود به زندان به کار در مؤسسات صنعتی و کشاورزی گمارده شوند.

۱- درخواست و یا رضایت زندانی

۲- زندانی باید فاقد حالت خطرناک و از مجرمین حرفه‌ای نباشد.^(۷)

کار زندانیان تلفیقی از حق و تکلیف است

با این که امروزه نظریه غالب در مورد کار زندانیان متکی بر الزامی و اجباری بودن کار زندانی است و توصیه‌های مجامع علمی بین‌المللی نیز بیشتر موارد در جهت اجباری بودن کار زندانیان صادر شده است مع‌هذا در برخی از سیستم‌های کیفری برای رفع مشکلات ناشی از اجباری بودن کار، برای زندانیان محکوم به حبس‌های طویل‌المدت، امروزه سازمان زندانها در انجام وظایف محوله با تشخیص استعداد زندانی در صورت تمایل او به اشتغال به کار مناسب با توانایی‌ها و استعداد زندانی انجام کار مناسب را با جلب رضایت زندانی به او محول می‌نمایند و بر این مبنا ضمن رعایت جلب نظر زندانی نسبت به انجام کار زمینه اجباری بودن کار در زندان فراهم خواهد شد.

در کشور ما نیز تدوین‌کنندگان قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰ در مقررات فصل نهم این قانون گرچه حکم سابق ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی ۱۳۶۱ در مورد حق کار زندانیان را بازنویسی نکرده و این مبنا را از مواد این فصل حذف کرده‌اند مع‌هذا در حال حاضر، مسأله ایجاد امکانات و تسهیلات لازم در زمینه اصلاح و آموزش و اشتغال به کار و حرفه‌آموزی زندانیان را به موجب ماده ۲ قانون سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی از وظایف این سازمان قرار داده‌اند به علاوه به موجب مقررات فصل پنجم آیین‌نامه زندانها که با اختیار حاصل از ماده ۹ قانون تبدیل شورای سرپرستی زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور به سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب سال ۱۳۷۲ واگذار شده است در حال حاضر سازمان زندانها می‌تواند در جهت ایجاد و اشتغال برای زندانیان داوطلب کار با استفاده از امکانات سازمان و یا کمک‌های دولتی و یا از طریق دریافت وام یا با مشارکت بانکها و ارگانهای دولتی، تعاونیها و یا بخش خصوصی اقدام نماید و در این راستا به موجب مواد ۱۴۰ و ۱۴۵ این آیین‌نامه زندانیان داوطلب پس از آزمایشهای لازم و تشخیص

استعداد و ذوق و تخصص آنها با کسب نظر شورای طبقه‌بندی و رعایت مقررات این آیین‌نامه در کارگاه‌های داخل زندان یا مؤسسات صنعتی و کشاورزی و خدماتی خارج زندان بکارگمارده می‌شوند.

بنابراین مطابق مقررات آیین‌نامه سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی اشتغال به کار زندانیان منوط به تقاضای زندانی است و از این حیث کار در زندان حقی برای زندانی محسوب می‌شود و زندانیان داوطلب کار با کسب نظر شورای طبقه‌بندی در کارگاه‌های داخل زندان یا مؤسسات صنعتی و کشاورزی و خدماتی خارج از زندان به کارگمارده می‌شوند اما بکارگماردن متهمان در کارگاه‌های خارج از زندان بر طبق تبصره ماده ۱۴۰ آیین‌نامه منوط به تصویب شورای طبقه‌بندی و کسب نظر دادستان مربوط یا دادیار ناظر زندان است.

در مقایسه و بررسی مقررات فصل پنجم آیین‌نامه مربوط به اشتغال به کار زندانیان که جایگزین مقررات سابق ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۶۱ شده است ملاحظه می‌شود، با این که قانونگذار کمافی‌السابق کار زندانیان را از نظر ماهوی حقی برای زندانی شناخته و اختیار انتخاب کار را به زندانی واگذار کرده است. مع‌هذا علی‌رغم، حق بودن کار زندانی در آیین‌نامه سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی و دقت در سیاق عبارات مواد ۱۴۰ و ۱۴۵ آیین‌نامه مزبور مبین آن است که قانونگذار با تفویض اختیار گماردن به کار زندانی به نهاد شورای طبقه‌بندی و عنداللزوم مقامات قضائی در کارگاه‌های داخل یا خارج زندان به ماهیت حق بودن کار زندانیان استثنائاتی وارد کرده است. بدین ترتیب عملاً از قلمرو گسترده مفهوم حق بودن کار برای زندانی کاسته است و در نتیجه در حال حاضر سیستم حقوقی حاکم بر کار زندانیان در جمهوری اسلامی ایران به صورت تلفیقی از حق و تکلیف برای زندانیان است و بنظر می‌رسد که قانونگذار با اتخاذ این شیوه خواسته است برای جلب رغبت زندانی به انجام کار بدو آن را حق زندانی قرار داده است و سپس برای از بین بردن نقاط ضعف این شیوه، در آیین‌نامه امور زندانها به شورای طبقه‌بندی زندان اختیار مطلق برای گماردن به کار محکومین را با توجه به استعداد و توانائی آنها واگذار کرده است.

گفتار چهارم : سیاست کیفری جمهوری اسلامی ایران در جهت حرفه‌آموزی و اشتغال به کار زندانیان

با توجه به مفهوم سیاست کیفری^(۸) و این که محتوای سیاست کیفری قانونگذاران، برای حفظ نظم و امنیت در جامعه و مبارزه با علل ارتکاب جرم و پیش‌گیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین همواره بر دو اصل اساسی متکی است، یکی تدوین و پیش‌بینی قوانین جزائی برای حفظ ارزش‌های معتبر اجتماعی و دیگری، فراهم نمودن وسائل و امکانات لازم برای سودبخش بودن اجرای قوانین جزائی است .

در ارتباط با رعایت و اجرای دومین اصل از مبانی سیاست کیفری مسؤولین اداره زندانها و اقدامات تامینی و تربیتی تحت تأثیر پیشرفت‌ها علمی قرن اخیر در زمینه فراهم نمودن روش اجرای جرم‌شناسی بالینی در سازمان زندانها در آیین‌نامه امور زندانها برای شناسایی محکومین، تشکیل پرونده شخصیت بزهکار را برای درک شخصیت و استعداد و توانائی‌های بالقوه زندانی و همچنین دادن آموزشهای علمی و مهارتهای فنی از طریق گماردن به کار زندانی به هدف اصلاح و بازپروری زندانیان برای زمان خروج از زندان ضروری شناخته‌اند. و در مجموع مواد آیین‌نامه امور زندانها و اقدامات تامینی و تربیتی که به منظور اجرای وظیفه خطیر قوه قضائیه در بند پنجم از اصل یکصد و شصت و پنجم قانون اساسی جمهوری اسلامی، در زمینه (اقدام مناسب برای پیش‌گیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین) تدوین شده است مبین سیاست کیفری در جهت نحوه حرفه‌آموزی و اشتغال به کار زندانیان است. با این که هنوز بیش از چند سال از زمان تصویب و اجرای آن نمی‌گذرد و فعالیت‌های انجام یافته سازمان زندانها و اقدامات تامینی و تربیتی در این باره به صورت چشم‌گیر و محسوسی بر همگان ارائه نشده است، مع‌هذا ذکر چند مورد از مندرجات مواد آیین‌نامه و امور زندانها که منطبق با روش جرم‌شناسی بالینی است می‌تواند سیاست کیفری قانونگذار را در جهت حرفه‌آموزی و اشتغال به کار زندانیان را روشن نماید که در اینجا به اختصار به آنها اشاره می‌کنیم :

۸- ساست کیفری ، عبارت از کلیه تدابیر و اقداماتی است که قانونگذار برای حفظ نظم و امنیت در جامعه و از بین بردن عوامل جرم‌زا و پیش‌گیری از وقوع جرم و اصلاح و تربیت مجرمین به کار می‌گیرد.

۱- تشکیل پرونده شخصیت زندانیان

برای شناسایی زندانی به موجب ماده ۷۱ آیین‌نامه سازمان زندان، در هر زندان بخشی به نام (پذیرش) ایجاد می‌گردد تا درباره زندانی از طریق انجام آزمایشات پزشکی و روانپزشکی توسط متخصصین و همین‌طور تحقیق و پژوهش در خصوص وضعیت محیط خانوادگی و اجتماعی زندانی توسط مددکاران اجتماعی، حداکثر به مدت دو ماه تحقیق بعمل می‌آید و گزارش کاملی از نتایج آزمونهای پزشکی و روانپزشکی و همچنین از دوران طفولیت زندانی تا زمان تنظیم گزارش در محیط‌های مختلف خانوادگی، تحصیلی و شغلی تهیه و پس از اتمام دوره دو ماهه، متخصصین و مددکاران اجتماعی پس از مشاوره روش که بایستی برای اصلاح و تربیت زندانی به مورد اجراء گذارده شود تهیه و به شورای طبقه‌بندی زندان برای اتخاذ تصمیم نهائی درباره زندانی ارسال می‌نمایند.

تشکیل پرونده شخصیت در محیط بسته زندان به علت این که زندانی کاملاً در اختیار متخصصین قرار می‌گیرد و کلیه اعمال و رفتار او تحت نظر قرار می‌گیرد روش مناسبی است ولی از نظر هزینه زیاد این مرکز علمی، و طولانی بودن مدت آزمایش و قطع رابطه زندانی با محیط طبیعی زندگی قابل نقد می‌باشد مع هذا چون تشکیل پرونده شخصیت بزهدکار روش مناسب برای اصلاح و تربیت زندانی مشخص خواهد نمود لذا این روش را تدوین‌کنندگان آیین‌نامه در ماده ۷۱ پیش‌بینی و ضروری اعلام کرده‌اند.

۲- پیش‌بینی شورای طبقه‌بندی زندانیان

به موجب ماده ۷۳ آیین‌نامه سازمان زندانها، در هر زندان شورائی با ترکیب زیر به نام شورای طبقه‌بندی زندانیان تشکیل می‌شود.

رئیس زندان، معاونان قضائی، فرهنگی و انتظامی زندان یک نفر متخصص در علوم جرم‌شناسی به انتخاب رئیس زندان و این شورا در مورد اشتغال یا عدم اشتغال به کار زندانی در کارگاهها و نحوه آن در خارج یا داخل کارگاههای زندان اتخاذ تصمیم می‌نماید. شورای طبقه‌بندی هفته‌ای یک بار با حضور اعضاء رسمیت پیدا می‌کند و تصمیمات شورا با اکثریت آراء قطعی و قابل اجراء خواهد بود و عنداللزوم جلسات شورا به تقاضای رئیس زندان به صورت فوق‌العاده تشکیل خواهد شد. شایان ذکر

است که اشتغال به کار زندانیان پس از تصویب شورای طبقه‌بندی به مراجع قضائی مربوط و زندانی اعلام خواهد شد و نقش این شورا در فراهم نمودن وسائل و زمینه اصلاح و تربیت زندانی حائز اهمیت می‌باشد.

۳- ایجاد مراکز اشتغال به کار برای زندانیان

به موجب مقررات فصل پنجم آیین‌نامه سازمان زندانها، برای ایجاد اشتغال به کار زندانیان با استفاده از امکانات سازمان یا کمک‌های دولتی و یا با مشارکت بانک‌ها و تعاونی‌ها و یا بخش خصوصی اقدامات لازم را بعمل می‌آورد.

در این رابطه زندانی داوطلب کار با جلب موافقت شورای طبقه‌بندی و دادستان مربوط یا دادیار زندان در کارگاه‌های داخل زندان و یا در مؤسسات صنعتی و کشاورزی و خدماتی خارج از زندان به کار گمارده می‌شود.

به علاوه زندانیانی که به کار گمارده می‌شوند باید به کارهایی که مستلزم دیدن دوره تعلیماتی برای کسب مهارت و تخصص باشد باید با طی مراحل آموزشی مربوط مهارت فنی در آن رشته مخصوص را کسب نمایند.

ساعت کار و استراحت زندانیانی که در مؤسسات صنعتی و کشاورزی و خدماتی داخل یا خارج زندان به کار اشتغال می‌ورزند با توجه به موقعیت محل و نوع و کیفیت کار از طرف رئیس کارگاه یا مؤسسه مربوط بستن دیه مورد اجراء گذارده می‌شود.

۴- نوع و کیفیت کار زندانیان

به موجب مواد ۱۴۲ و ۱۴۴ آیین‌نامه سازمان زندانها، کارهای تولیدی و آموزشی در زندان و سایر مؤسسات تأمینی و تربیتی عبارتند از:

ریسندگی، بافندگی، خیاطی، کفاشی، نجاری، فلزکاری، فرشبافی، زیلوبافی، حصیربافی، چاپ، تهیه وسائیل فنی راهنمایی و رانندگی، تهیه پلاک وسائیل نقلیه، صنایع غذایی، کشاورزی و غیره می‌باشد.

به علاوه اشتغال زندانیان به کارهای هنری در ساعات بیکاری و فراغت در آسایشگاهها با موافقت رئیس زندان بلامانع است ولی مواد اولیه این نوع کارهای هنری منحصرأ از طریق زندان یا بنگاه

تعاون و صنایع حرفه‌آموزی زندانیان در اختیار زندانیان قرار خواهد گرفت و زندانی مجاز است که کار هنری خود را پس از قیمت‌گذاری توسط زندان به هر نحو که خود می‌داند به زندان یا اشخاص دیگر واگذار و یا به فروش برساند در صورت فروش یا واگذاری به غیر، قیمت فروش نباید از قیمت تعیین شده توسط زندان کمتر باشد.

۵- درآمد حاصل از کار زندانی و نحوه تقسیم آن

برای کار زندانیان باید دستمزد عادلانه در نظر گرفته شود تا زندانیان بتوانند قسمتی از درآمد خود برای نیازهای ضروری خود و قسمتی را به عائله تحت تکفل خود بپردازند و بقیه را برای هنگام خروج از زندان پس‌انداز نمایند.

به موجب ماده ۱۴۷ الی ۱۵۰ آیین‌نامه سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی مزد روزانه زندانیان بوسیله بنگاه تعاون و صنایع زندانیان و یا زندان با توجه به درجه مهارت هر یک از زندانیان و میزان و نوع کاری که انجام می‌دهند تعیین می‌گردد.

به علاوه درآمد حاصل از کار زندانیان به شرح زیر تقسیم خواهد شد :

- ۱- پنجاه درصد از مزد ماهیانه کار زندانی به حساب بانکی سرپرست موقت عائله تحت تکفل زندانی واریز می‌گردد و در صورتی که زندانی فاقد عائله باشد این مبلغ به حساب او واریز می‌شود.
 - ۲- بیست و پنج درصد از آن به حساب زندانی واریز می‌شود و در وقت آزادی آن را دریافت می‌کند.
 - ۳- بیست درصد آن به حساب خود زندانی برای رفع نیازهای ضروری پرداخت می‌شود.
 - ۴- پنج درصد آن برای جبران حوادث ناشی از کار اختصاصی داده می‌شود.
- در موقع انتقال زندانی به زندان یا مؤسسه دیگر حساب بانکی و پس‌انداز او به صندوق پس‌انداز بانک محل جدید زندانی حواله داده می‌شود.

۶- نحوه جبران خسارت ناشی از حوادث کار در زندان

به موجب ماده ۱۵۰ آیین‌نامه سازمان زندانها، مؤسسات صنعتی، کشاورزی و خدماتی مکلفند کلیه مقرراتی ایمنی، حفاظتی، بهداشتی را برابر ضوابط قانونی رعایت نمایند و در صورت بروز حوادث ناشی از کار در مؤسسات مذکور که زندانیان در آنجا سرگرم کار می‌باشند خسارت وارده به زندانیان، از محل پنج درصد درآمد کار زندانی که بدین منظور اختصاص یافته است پرداخت خواهد

شد.

۷- نحوه جبران خساراتی که زندانیان به اموال زندان وارد می‌آورند.

به موجب ماده ۱۸۶ آیین‌نامه سازمان زندانها هرگاه زندانی به صورت غیر عمدی خساراتی به اموال زندان وارد کند زندانی مکلف است که آن را جبران نماید، برداشت وجه خسارت وارده از حساب مربوط به زندانی تا مبلغ پانصد هزار ریال به دستور رئیس زندان یا قائم‌مقام او صورت خواهد گرفت و مراتب کتباً به زندانی ابلاغ خواهد شد ولی در صورتی که ایراد خسارت به اموال زندان از ناحیه زندانی عمدی باشد و یا این که زندانی از پرداخت خسارت وارده اقناع نماید مراتب طبق مقررات قانونی از طرف زندان به مراجع قضائی اعلام خواهد شد.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

بنابر آنچه که تاکنون گفته شد این نتیجه بدست می‌آید که ضرورت شناسائی شخصیت زندانیان برهکار به روش علمی برای حرفه‌آموزی و اشتغال به کار آنان به منظور اصلاح و بازپروری زندانیان در عصر ما امری اجتناب‌ناپذیر است زیرا به تجربه ثابت شده است که کار در زندان عامل مناسبی است که می‌تواند محکومین را برای ابراز ندامت و پشیمانی از اعمال مجرمانه‌ای که در گذشته انجام داده‌اند متقاعد ساخته و آنها را برای عادت دادن به زندگی اجتماعی آماده می‌سازد. از طرف دیگر کار زندانیان نه تنها باعث سهولت برقراری نظم و امنیت در زندان خواهد شد بلکه متضمن فایده اقتصادی برای زندانیان و خانواده آنها و همچنین زمینه سهولت تامین هزینه‌های سنگین سازمان زندان را نیز فراهم می‌نماید.

عطف توجه به این اهداف، شناسائی شخصیت زندانیان و محکومین بزهکار را به روش علمی و دادن آموزش حرفه‌ای به آنها به عنوان یکی از وظایف قوه قضائیه و سازمان اداره زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی مطرح می‌نماید و خوشبختانه در سال‌های اخیر مقدمات اجرای این امر خطیر با تصویب و اجرای مقررات آیین‌نامه سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی تا حدی فراهم شده و این فعالیت‌ها در برخی از زندانها که به روش علمی ساخته شده‌اند در شرف انجام است.

اینک در راستای تحقق بخشیدن به این هدف عالی انسانی و به منظور تقلیل هزینه‌های سنگین

تشکیل مراکز علمی برای تهیه پرونده شخصیت محکومین بزهکار، در زندانها، پیشنهاد می‌نماید که گروه جزا و جرم‌شناسی دانشکده علوم قضائی با جلب موافقت رئیس دانشکده و سایر مقامات عالی قوه قضائیه و سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی، برای تهیه پرونده شخصیت محکومین زندانی در جرائم مهم و حداقل در مراکز استانها با استفاده از اعضاء هیأت علمی و سایر اساتید رشته جزا و جرم‌شناسی و دانشجویان دانشکده علوم قضائی و عنداللزوم جلب همکاری سایر دانشکده‌های حقوق و علوم سیاسی در سرتاسر کشور با تنظیم برنامه زمان‌بندی شده و با رعایت اولویت‌های لازم بتدریج مقدمات شناسائی و تشکیل پرونده شخصیت محکومین بزهکار در جرائم مهم فراهم گردد و پیشاپیش این جانب آمادگی خود را در زمینه انجام این امر خطیر اعلام می‌نمایم. و در نهایت امید است که این مختصر نگارش پیرامون پیامدهای حرفه‌آموزی و اشتغال به کار زندانیان بتواند زمینه عطف توجه بیشتر به اجرای روش‌های علمی در زندانها به منظور اصلاح و تهذیب اخلاقی محکومین را فراهم نماید. ان شاء...